

VÁLSÁG ÉS ALAPJÖVEDELEM

Büttl Ferenc – Kis Miklós

Megkerülhetetlenné tette az alapjövedelem kérdését a koronavírus-járvány

Bevezetés

„Akadnak évtizedek, amikor semmi sem történik, s akadnak hetek, amikor évtizedek történnek” – ezzel a Lenin-idézzel jellemezte Mark Hall, a Forbes külső, szakértő (contributor) cikkírója 2020 májusának végén a koronavírus-járvány elmúlt heteit.¹ Hogy mennyire rendkívüli időket élünk, már önmagában az is mutatja, hogy egy üzleti lap fogyasztói preferenciák változását elemző cikke Leninre hivatkozik. Az idézett gondolat csakugyan remekül segít érzékeltetni a koronavírus-járvány gerjesztette gazdasági-társadalmi változások sebességét és mélyreható következményeit.

A változások gyorsaságát és mindenekelőtt váratlanságát Andrew Yang szavai rendkívül plasztikusan ragadják meg, akinek az amerikai előválasztáson elindult demokrata elnökjelöltként az alapjövedelem volt a fő témája.

Yang – mint a New York Timesnak elmondta² – azt hitte, hogy az alapjövedelem a 2024-es választásokra válik nagy üggyé. Arra számított, hogy azok a trendek, amelyek az alapjövedelemre való igényt megalapozzák, az elkövetkező négy év alatt válnak teljesen világossá mind több és több amerikai számára. Úgy vélte, hogy például az üzletek és áruházak 30 százaléka zárhat be négy éven belül az Amazon terjeszkedése miatt – a koronavírus-járvány következtében azonban erre nem négy év, hanem négy héten belül került sor. Mi több, nem a boltok 30 százaléka zárt be, hanem gyakorlatilag a 100 százaléka. Sok bolt ugyan újra kinyitott, sok viszont tönkrement, sok állás pedig véglegesen elveszett részben a már járvány alatt új lendületet kapó robotizáció következtében³.

A koronavírus-járvány keltette válság precedens nélküli. Az 1918-as spanyolnátha-krízissel való megfelelései még felszínieknek se mondhatók. A spanyolnátha-járvány abban is eltért a jelenlegi koronavírus-járványtól, hogy elsősorban a fiatalokra jelentett nagy veszélyt, az idősebbek voltak nagyobb biztonságban. A spanyolnátha-járvány egyik gazdasági hatása az volt, hogy a csökkenő

¹ Mark Hall „Wake Up Call: The Consumer Revolution Is Here To Stay” forbes.com 2020. május 27. <https://www.forbes.com/sites/markhall/2020/05/27/consumer-revolution> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

² Michelle Goldberg „The New Great Depression Is Coming. Will There Be a New New Deal?” New York Times 2020. május 2. <https://www.nytimes.com/2020/05/02/opinion/sunday/coronavirus-new-deal-ubi.html> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

³ Michael Corkery, David Gelles „Robots Welcome to Take Over, as Pandemic Accelerates Automation” New York Times 2020. április 10. <https://www.nytimes.com/2020/04/10/business/coronavirus-workplace-automation.html> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

munkakínálat hatására átmenetileg megemelkedtek a bérek⁴ – ami a jelenlegi válság kapcsán biztosan nem mondható el.

De – tegyük hozzá – ha a spanyolnátha orvosilag pontosan ugyanolyan hatásmechanizmussal rendelkezett volna, mint a jelenlegi világjárványt okozó koronavírus, akkor sem lennének valószínűleg relevánsak számunkra az akkori történések. Mégpedig azért nem, mert – mint később kifejtjük – a koronavírus sajátos, több szempontból túlfeszített állapotában találta meg a világgazdaságot, illetve az egyes nemzetgazdaságokat. Úgy is lehetne fogalmazni: a koronavírus-járvány keltette válság több, egymásba ágyazott válság tetején landolt, felforgatva gyakorlatilag mindent.

A Nemzetközi Valutaalap (IMF) vezérigazgatója, Kristalina Georgieva a koronavírus-járvány okozta válságot úgy jellemezte, hogy semmilyen más korábbi válsághoz nem hasonlítható, és a legnagyobb gazdasági visszaesés az 1929-es nagy gazdasági világválság óta⁵.

Mindezek fényében aligha meglepő, hogy e minden korábbtól különböző válság újszerű válságkezelő intézkedéseket, közpolitikai innovációkat kényszerített ki a világ számos országában.

A legfontosabb, a jövőnkét talán leginkább átformáló közpolitikai újdonság, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem témája sok helyen a világban felkerült a politika napirendjére. S nemcsak felkerült a napirendre, hanem – ha nem is az eredeti, fogalmilag tiszta formájában, hanem attól többé vagy kevésbé eltérő módon, alapjövedelemszerű elemekként – számos országban helyet kapott a válságkezelő csomagokban.

Elemzésünk a válság e jövőt átformáló következményét s azok lehetséges további jövőbeni következményeit veszi górcső alá: az alapjövedelemszerű elemek megjelenését a válságkezelő csomagokban és az alapjövedelem helyét a koronavírus-járvány lecsengése utáni „új normalitásban”. Mindemellett megkísérlünk választ adni arra is, miként lehetséges, hogy egymástól gyökeresen eltérő ideológiájú kormányzatok válságkezelő csomagjaiban is megjelennek hasonló, alapjövedelemszerű elemek – és miféle következtetéseket vonhatunk le mindebből a jövőre nézve.

⁴ Thomas A. Garrett „Economic Effects of the 1918 Influenza Pandemic” 2007. november https://www.stlouisfed.org/~media/files/pdfs/community-development/research-reports/pandemic_flu_report.pdf Letöltés időpontja: 2020. június 15.

⁵ Kristalina Georgieva „Confronting the Crisis: Priorities for the Global Economy” <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/04/07/sp040920-SMs2020-Curtain-Raiser> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

Alapjövedelem: a háttérből a főáramba

Az alapjövedelem, amely korábban csak távoli és teoretikus lehetőségnek tűnt sokak számára – jóllehet számtalan sikeres és kedvező tapasztalatokat hozó alapjövedelem-kísérlet történt már, illetve az alaszakai alapjövedelem révén ismert létező gyakorlatként is⁶ –, az elmúlt hetekben a járvány sújtotta gazdaságokban átéltek hatására a korábban szkeptikusok is nyitottabbakká váltak az alapjövedelem gondolatára.

Az alapjövedelem koncepciójában addig kételkedők is azt látták, hogy alapjövedelem nélkül emberek milliói maradnak egyik napról a másikra megélhetés nélkül még azokban az országokban is, amelyek lakói úgy hitték, hogy érdemi szociális háló feszül alattuk⁷.

Az alapjövedelemnek olyan új, befolyásos támogatói lettek, mint az ENSZ egyes vezető tisztviselői⁸ vagy éppen Ferenc pápa⁹.

A koronavírus-válság leküzdését célzó kormányzati csomagokban számos ország esetében megjelentek alapjövedelemszerű elemek – ugyanakkor rögtön le kell szögezni, hogy a kormányok egyetlen esetben sem vezettek be a szó eredeti értelmében valódi, feltétel nélküli alapjövedelmet még átmeneti jelleggel sem.

Guy Standing szavaival a feltétel nélküli alapjövedelem (FNA) olyan módja az emberek válság miatti kompenzációjának, amely szerény, de rendszeres és egyenlő jövedelmet jelent mindenkinek, tekintet nélkül annak jövedelmére vagy foglalkoztatotti helyzetére. Olyan program, amely nem diszkriminatív és átfogó jellegű¹⁰.

Ha a válságkezelés kontextusában tekintünk az FNA-ra, akkor meg kell állapítanunk, hogy az még mindig csak ideálnak tekinthető. Olyan ideál azonban, amely már nem látszik annyira elérhetetlennek, mint korábban, ugyanis sok ország a válságkezelés keretében nagy lépést tett ezen ideál felé. Tekintsük át néhány ország példáját, kezdjük a talán legnagyobb visszhangot kiváltott alapjövedelem-csomaggal, a spanyolországival.

⁶ Guy Standing „What has a year of experimentstoughtusaboutbasicincome?” 2019. január 17. World Economic Forum <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/trial-phase-2018-in-basic-income-in-review/> Letöltés időpontja: 2020. június 2.

⁷ Marta Rodriguez Martinez „Universalbasicincome: Willitbecome a realityafterlockdown is lifted?” Euronews 2020. április 17. <https://www.euronews.com/2020/04/17/universal-basic-income-will-it-become-a-reality-after-lockdown-is-lifted> Letöltés időpontja: 2020. június 2.

⁸ Kanni Wignaraja, Balazs Horvath „Universal basic income is the answer to the inequalities exposed by COVID-19” The European Sting, 2020. április 18. <https://europeansting.com/2020/04/18/universal-basic-income-is-the-answer-to-the-inequalities-exposed-by-covid-19/> Letöltés időpontja: 2020. június 2.

⁹ Pálfi Rita „Egyetemes alapjövedelem bevezetését javasolja Ferenc pápa” hu.euronews.com 2020. április 13. <https://hu.euronews.com/2020/04/13/egyetemes-alapjovedelem-bevezeteset-javasolja-ferenc-papa> Letöltés időpontja: 2020. június 2.

¹⁰ Guy Standing on how lockdowns make the case for a basic income. Economist, 2020. május 20. <https://www.economist.com/by-invitation/2020/05/20/guy-standing-on-how-lockdowns-make-the-case-for-a-basic-income> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

Spanyolország

A spanyol kormány 2020. május 29-én fogadta el a garantált minimumjövedelem (GMJ) programot, amely a tervek szerint 850 ezer családnak segítene. A program célja hogy 1,6 millió embert emeljen ki a mélyszegénységből¹¹. A GMJ összege háztartástípusonként eltérő. A legalacsonyabb összeg 462, a legmagasabb 1015 euró havonta – amely nagyjából 160 ezer és 350 ezer forint közötti összegnek felel meg.

A garantált minimumjövedelemre bevándorlók is jogosultak, amennyiben legalább egy éve legalisan élnek Spanyolországban. A spanyol baloldali koalíciós kormánynak a koronavírus-járvány előtt is már szándéka volt bevezetni a garantált minimumjövedelem programot, a járvány azonban felgyorsította a kormányzati cselekvés ütemét.

A garantált minimumjövedelemre jogosult munkanélkülieknek kötelező álláskereső céljából regisztráltatnunk kell magunkat a megfelelő hivataloknál – tehát ilyen szempontból is feltételhez kötött jövedelemről van szó. A Spanyol Szociális Munkások Szövetsége azt szeretné elérni, hogy aki a személyes körülményei miatt foglalkoztathatatlan – például a drogfüggősége vagy a mentális problémái miatt – azok számára is járjon a garantált minimumjövedelem. Nyitott kérdés egyelőre, hogy a jövőben módosulhat-e ebbe az irányba a szabályozás.

A spanyol garantált minimumjövedelem program talán azért is keltett annyira nagy nemzetközi médiafigyelmet, mert a spanyol kormány kifejezetten deklarálta, hogy a program nem csupán a válság idejére szól, tehát hosszú távon ható, paradigmátikus változást történt Spanyolországban.

Olaszország

Az olasz kormány egyszeri 600 eurós támogatást (kb. 207 000 forint) folyósított minden önfoglalkoztatottnak és idénymunkásnak.¹²

Olaszország már 2019-ben bevezetett egy garantált minimumjövedelem programot¹³, amely minden olyan háztartásnak jár, amelynek a havi bevétele 780 euró, vagyis nagyjából 270 ezer forint alatt van. Az igényelhető összeg 780 euróig terjedhet egyedülálló személy és 1300 euróig kétgyermekes család esetében.

A garantált minimumjövedelem ugyanakkor a jövedelmi előírásokon túl is feltételekhez kötött: a jogosultság megszűnésével jár, ha a munkanélküli elutasít háromnál több állásajánlatot.

¹¹ Manuel V. Gómez „Spain approves guaranteed minimum income scheme for vulnerable families” english.elpais.com 2020. május 29. https://english.elpais.com/spanish_news/2020-05-29/spain-to-approve-guaranteed-minimum-income-scheme-for-vulnerable-families.html Letöltés időpontja: 2020. június 2.

¹² Alessandro Speciale, Sonia Sirletti „Italy Aid Money Finally Starting to Trickle Down to Economy” Bloomberg 2020. április 28. <https://www.bloombergquint.com/onweb/italy-s-aid-money-is-finally-starting-to-trickle-to-the-economy> Letöltés időpontja: 2020. június 2.

¹³ Angela Giuffrida „Italy rolls out ‘citizens’ income’ for the poor amid criticisms” The Guardian 2019. március 6. <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/06/italy-rolls-out-citizens-income-for-the-poor-amid-criticisms> Letöltés időpontja: 2020. június 2.

A bevándorlókkal szemben sem annyira gáláns a program, mint Spanyolországban – a támogatás megszerzéséhez legalább 10 éve Olaszországban kell élni.

A támogatás 18 hónap után lejár, de meghosszabbítható újabb 18 hónapra, ha a jogosultsági feltételeknek eleget tesz a kérelmező, ám egy hónapra ilyenkor a folyósítást felfüggesztik – fogalmi értelemben tehát nem tiszta garantált minimumjövedelemről beszélünk, a program a munkanélküli segélyrendszer néhány vonását is megőrizte.

Egyesült Államok

Az Egyesült Államokban az állam mindenkinek – pontosabban majdnem mindenkinek, mint arra később kitérünk – utalt fejenként 1200 dollárt, azaz mintegy 370 ezer forintot, akinek a jövedelme évi 75 ezer dollár, azaz mintegy 23 millió forint alatt volt. Mindemellett gyermekeként 500 dollárt, azaz mintegy 150 ezer forintot is.

Az évi 75 ezer dollár fölött keresők által kapott összeg fokozatosan csökkent évi 99 ezer dollár keresetig – azaz mintegy harmincmillió forint felett már nem járt semmi. A pénzt megkaphatta az is, aki nem adott be adóbevallást, és nem volt semmilyen legális jövedelme az elmúlt évben, feltéve, hogy legalább társadalombiztosítási száma volt¹⁴ – vagyis mégiscsak voltak olyanok, akik nem kaphatták meg. E gondot orvosolta volna a Bernie Sanders, Kamala Harris és Ed Markey képviselők által beterjesztett törvényjavaslat, amely havi kétezer dollár válságkezelő alapjövedelmet jelentett volna minden amerikai számára – beleértve azokat is, akiknek nincs társadalombiztosítási számuk sem. Továbbá minden egyes gyermek után havi kétezer dollár járt volna három gyermekig. A támogatás nem egyszeri pénzjuttatás lett volna, hanem havi rendszerességű jövedelem, amely járt volna addig, ameddig a válság tart.¹⁵

Ha válságkezelő alapjövedelmet nem is vezetett be az amerikai kormány, a munkanélküli ellátások terén a korábbinál sokkal általánosabbá vált: a szövetségi állam minden munkanélkülinek heti 600 dollárt (kb. 185 ezer forintot) utal a szokásos – államtól függően 200-550 dollár közötti (az Egyesült Államokban nincs egységes munkanélküli rendszer) – ellátáson felül. Az ellátást megkapták az önfoglalkoztatók is, akik korábban nem voltak jogosultak munkanélküli ellátásra¹⁶.

¹⁴ Lauren Aratani „\$1,200 stimulus checks for all? What to know about the US coronavirus bailout” The Guardian 2020. március 23. <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/23/coronavirus-us-bailout-what-you-need-to-know> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

¹⁵ Kayla Epstein „BernieSanders, Kamala Harris, and Ed Markey to introduce a Senate bill to give Americans \$2,000 a month until the coronavirus crisis ends” Business Insider 2020. május 8. <https://www.businessinsider.com/sanders-harris-markey-senate-bill-2000-payments-during-coronavirus-2020-5> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

¹⁶ Tami Luhby „Stimulus bill offers \$600 a week to the unemployed for 4 months” CNN 2020. március 26. <https://edition.cnn.com/2020/03/25/politics/senate-stimulus-unemployment-benefits-coronavirus/index.html> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

Japán

Japán mind a 120 millió polgára 100 ezer jent, azaz mintegy 284 ezer forintot kapott. Japánban nem fektettek nagy hangsúlyt a jogosultsági kérdésekre: nem számított, hogy valaki milliárdos vagy mélyszegény; dolgozik vagy munkanélküli; nyugdíjas vagy kisbaba – jár neki a 100 ezer jen. Még az sem baj, ha nem japán állampolgár, ha rendelkezik tartózkodási kártyával.¹⁷ Jogosultsági szempontból tehát klasszikus FNA-ról beszélhetünk, viszont különbözik tőle abban, hogy nem jár automatikusan, igényelni kell (annak ellenére, hogy valóban nem kötött semmiféle feltételhez). A legnagyobb különbség persze az, hogy csak egyszeri összegről van szó, nem rendszeres jövedelemről.

Ausztrália

Ausztrália relatíve szegényebb polgárai egységesen 750 dollárt, azaz mintegy 160 ezer forintot kaptak bónuszban a megszokott szociális ellátásukon felül. A jogosultság elbírálása nem aprólékos szabályokon nyugodott, nem alkalmaztak jövedelemvizsgálatot¹⁸, pusztán azon múlt az összeg folyósítása, hogy az illető beletartozott-e valamelyik meghatározott kategóriába: megkapta ezt az összeget például valamennyi öregségi nyugdíjas, rokkantsági ellátásban vagy munkanélküli segélyben részesülő, még hozzá automatikusan. Sokuk jogosult lesz – az elemzésünk lezárása idején még jövő időnek számító – július 13-án folyósítandó 750 dollárra is. Akik nem, azok viszont kiegészítő támogatásra pályázhatnak, s ezen a ponton érezhetően kezd a rendszer bonyolulttá válni – csak az első összeg utalása történt viszonylag egyszerű szabályok szerint.

Skócia

Skócia miniszterelnöke, Nicola Sturgeon bejelentette, hogy szerinte eljött az ideje az általános, feltétel nélküli alapjövedelem bevezetésének.¹⁹

A skót alapjövedelem-elképzelések meglehetősen kiforrottak: a programot a kormány által felkért független think tank, a Reform Scotland dolgozta ki. A skót alapjövedelem évi 5200 font jövedelmet (kb. kétmillió forintot) jelentene minden felnőttnek, és további évi 2600 font (kb. egymillió forint) juttatás járna vele gyermekenként.²⁰ Az alapjövedelmet részben néhány korábbi – de nem az összes – szociális ellátás eltörléséből és a jövedelemadó megemeléséből finanszíroznák.

¹⁷ Greg Lane „How to Receive Your 100,000 Yen COVID-19 Payment from the Japanese Government” Tokyo Cheapo 2020. május 12. <https://tokyocheapo.com/editorial/how-to-receive-your-100000yen-covid-19-payment-from-the-japanese-government/> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

¹⁸ Jade Macmillan „Coronavirus JobSeeker payments have started flowing, this is when you should get yours” ABC News 2020. április 19. <https://www.abc.net.au/news/2020-04-20/when-you-should-get-your-jobseeker-coronavirus-payment/12161824> Letöltés időpontja: 2020. június 1.

¹⁹ Laura Webster “Covid-19: First Minister says ‘time has come’ for UBI in Scotland” The National 2020. május 5. <https://www.thenational.scot/news/18427515.covid-19-first-minister-says-time-come-ubi-scotland/> Letöltés időpontja: 2020. június 1.

²⁰ One For All: The Case for a Basic Income Guarantee. Reform Scotland, 2020. április <https://reformscotland.com/wp-content/uploads/2020/04/basic-income-briefing.pdf> Letöltés időpontja: 2020. június 1.

A skót példa kilóg az eddig felsorolt intézkedések sorából, ugyanis nem bevezetett intézkedésről van szó, hanem csak szándékról, amely mint kiderült, szemben áll a brit kormány akaratával.²¹

A skót törekvések ennek ellenére érdekesebbek a világ figyelmére, annál is inkább, mivel – akárcsak Spanyolország esetében – a kormány nemcsak a válság idejére szóló, átmeneti, hanem állandó, paradigmatisztikus változást tervez véghezvinni a jóléti rendszerben.

Vajon csakugyan eljött az ideje az alapjövedelemnek?

Ha a fentebb áttekintett válságkezelő intézkedéseket nézzük, akkor – ahogy azt korábban hangsúlyoztuk is – határozottan le kell szögezni, hogy egyik sem feltétel nélküli alapjövedelem. Valami mindenhol hibádzik ahhoz, hogy valódi FNA-ként tekinthessünk rá: vagy feltételekhez kötött, vagy nem rendszeres jövedelem. S ha tovább böngésszük a Covid-19-re adott közpolitikai válaszokat a világban, találhatunk még számos országban alapjövedelemszerű elemeket. A feltétel nélküli alapjövedelmet azonban eddig sehol nem vezették be a válság hatására sem.

Ám ezek a tökéletlen intézkedések – bár különböző mértékben – mégiscsak nagy lépésnek tekinthetők az alapjövedelem felé, hiszen filozófiájukban alapvetően térnek el a hagyományos jóléti rendszerektől. A segélyrendszereknél jellemzően nagy hangsúly kerül a támogatások célzottságára, a jogosultság időnként kifejezetten aprólékos ellenőrzésére. A Covid-19-válság hatására azonban a jogosultsági kör kiszélesítése mellett megjelent a közpolitikában a teljes univerzalitás is legitim elvként.

Az alapjövedelem tagadhatatlanul bekerült a főáramba, részévé vált a közbeszédnek – legalábbis számos országban. Megannyi cikk, elemzés jelent meg a sajtóban, számtalan helyen, a Bloombertől²² a National Geographicig²³, amely azt taglalja, hogy az alapjövedelem bevezetésének kilátásai javultak, az alapjövedelem támogatottsága nőtt. Azt is mondhatnánk, hogy kedvezőbbé vált az alapjövedelem sajtója. A jó sajtó, a remek PR nem lebecsülendő, segíthet sikerre vinni társadalmi célokat, ügyeket. Ugyanakkor ez önmagában vajmi kevés a sikerhez. Joggal tehető fel a kérdés: mi történik, ha egyszer véget ér a koronavírusjárvány okozta válság? Vajon nem fogja a sajtó és mindenki más is elfelejteni a válságkezelő alapjövedelem-megoldásokat és vele együtt az alapjövedelmet is?

Nyilvánvalóan ez elemzésünk legfontosabb kérdése, erre próbálunk meg az elkövetkezőkben választ adni.

²¹ Has coronavirus changed the basic income debate? BBC 2020. június 9. <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-52967720> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

²² Tyler Cowen, Garry Kasparov „Coronavirus Is Making Universal Basic Income Look Better” Bloomberg 2020. június 15. <https://www.bloomberquint.com/gadfly/coronavirus-is-making-universal-basic-income-look-better> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

²³ Dominic Bliss „Universal Basic Income is gathering support. Has it ever worked – and could it work in the UK?” <https://www.nationalgeographic.co.uk/history-and-civilisation/2020/05/universal-basic-income-is-gathering-support-has-it-ever-worked-and> nationalgeographic.co.uk 2020. május 20. Letöltés időpontja: 2020. június 15.

Ideiglenes vagy tartós paradigmaváltás?

Eljött-e az alapjövedelem ideje? Philippe Van Parijs filozófus, az alapjövedelem gondolatának régi támogatója meglehetősen óvatosan ítéli meg a kérdést: a filozófus figyelmeztet arra, hogy a bevezetett válságkezelő alapjövedelmek csak ideiglenesek – ugyanakkor azt is mondja, hogy a válságok mindig kínálhatnak lehetőségeket nagyobb áttörésekre.²⁴

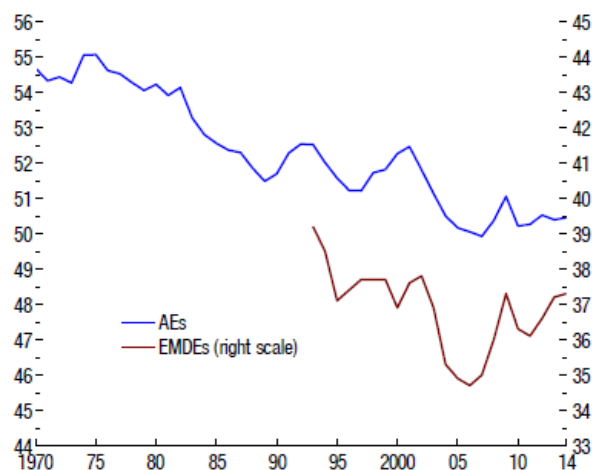
Senki nem mondhatja meg, hogy mi fog történni valójában: a történelem nem gyorsvonat, amely előre kijelölt úton halad – Karl Popper az így gondolkodókat nevezte historicistáknak. Nem vagyunk historicisták. A történelmet mi alakítjuk közösen. S a történelem most – úgy tűnik – lehetőséget kínál az alapjövedelem ügye iránt elkötelezetteknek.

Az alábbiakban megkíséreljük bemutatni, hogy a jelen koronavírus-járvány okozta válság különösen sok lehetőséget kínál az áttörésre. Az alábbiakban szisztematikusan áttekintjük azokat a tényezőket, jelenségeket, amelyek megalapozhatják azt a történelmi fordulatot, amely a válság kapcsán tapasztalt paradigmaváltást tartóssá vagy akár véglegessé tehet.

1. Megerősödő trendek, felgyorsuló folyamatok

Elemzésünk szempontjából kiemelkedően fontos globális megatrend, hogy a világ legtöbb országában a '80-as évektől kezdődően napjainkig a munkavállalói jövedelmek aránya csökken a nemzeti jövedelemben.

The labor share of income has been on a downward trend in both advanced economies and emerging market and developing economies.

Sources: CEIC database; Karabarboumis and Neiman (2014); national authorities; Organisation for Economic Co-operation and Development; and IMF staff calculations.

²⁴ Five Questions to philosopher Philippe Van Parijs on basic income and the coronavirus. The Brussels Times, 2020. április 2. <https://www.brusselstimes.com/all-news/magazine/104273/five-questions-to-philosopher-philippe-van-parijs-on-basic-income-and-the-coronavirus/> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

(Kék színnel: fejlett országok, barna színnel: felzárkózó és fejlődő országok.)

Ábra forrása: Mai ChiDao, MitaliDas, Zsoka Koczán, WeichengLian: Why Is Labor Receiving a Smaller Share of Global Income? Theory and Empirical Evidence <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WP/2017/wp17169.ashx>

Letöltés ideje: 2020. június 15.

A munkavállalói jövedelmek arányának csökkenése azt jelenti, hogy a termelékenység növekedését nem követi a bérek emelkedése, a dolgozó egyre kisebb arányban részesedik az általa megtermelt értékből. A folyamat következményeképp nő az egyenlőtlenség a tőke birtokosai és a munkavállalók között, hiszen utóbbiak jövedelmére csak (vagy meghatározó részben) munkaerejük értékesítésével tudnak szert tenni – amelynek a folyamatos elértéktelenedésével kell szembesülniük, legalábbis ami a túlnyomó többséget illeti.

Mi a munka jövedelemrésze kitaró csökkenésének oka?

A különböző elemzések egyetértenek abban, hogy az egyik ok a gyors technológiai változás, egyszerűen egyre olcsóbb az emberi munkát tőkével (vagyis gépekkel, azaz automatizációval) helyettesíteni. Karabarbounis és Neiman sokat hivatkozott tanulmánya²⁵ szerint „az információtechnológia- és a komputerkorszak” (vagyis az emberi munka fokozódó tőkével helyettesíthetősége) magyarázza mintegy felét a jövedelemrész csökkenésének.

A robotizáció mindemellett eddig egy további módon is hozzájárult az egyenlőtlenségek növekedéséhez: tömegével szüntetett meg a bérszála középen elhelyezkedő állásokat.

A Covid-19-válság egyik hosszú távú hatása, hogy felgyorsul az automatizáció. A PwC felmérése szerint a pénzügyi vezetők közel fele (48 százaléka) tervezi gyorsítani az automatizálást.²⁶

Martin Ford futuroológus fölhívta arra is figyelmet, hogy a Covid-19 megváltoztatta a fogyasztói preferenciákat, s ezzel új lehetőségeket nyitott meg az automatizáció számára. A fogyasztók ugyanis már nem ragaszkodnak ahhoz, hogy mindenképpen szerepeljen ember az interakcióikban.²⁷

Az automatizáció gyorsulása a munka jövedelemrészének további csökkenéséhez és így az egyenlőtlenségek fokozódásához fog hozzájárulni.

A munka jövedelemrész-csökkenésének ugyanakkor másik fontos oka a termelés globalizálódása, az alacsony bérköltségű országokba történő kiszervezés s részben ezzel összefüggésben a munka csökkenő alkuereje.

A Covid-19-válság fölvetette annak a kérdését, hogy túl sérülékenyek a globális termelési láncok, s valóban biztosak lehetünk abban, hogy a vállalatok megpróbálják levonni a tanulságokat. Ugyanakkor

²⁵ L. Karabarbounis, B. Neiman: The Global Decline of the Labor Share. Quarterly Journal of Economics, 2014.

²⁶ Insights from global finance leaders on the crisis and response. PwC COVID-19 CFO Pulse Survey, 2020. május 4. <https://www.pwc.com/gx/en/issues/crisis-solutions/covid-19/global-cfo-pulse.html> Letöltés időpontja: 2020. május 28.

²⁷ Zoe Thomas „Coronavirus: Will Covid-19 speed up the use of robots to replace human workers?” BBC 2020. április 19. <https://www.bbc.com/news/technology-52340651> Letöltés időpontja: 2020. május 28.

az valószínűleg csatlódni fog, aki a COVID-19 járványtól érdemi deglobalizációt, a helyi gazdaságok nagymértékű erősödését és a munka alkuerejének jelentős növekedését – legalább a fejlett országokban – várja. Sokkal valószínűbb, hogy inkább a *just in time* (éppen időben) raktározási elvek újragondolását jelenti majd a tanulságok levonása. Még ha lesznek is törekvések „inshoring”-ra, erre valószínűleg inkább ott kerülhet sor, ahol az így előálló magasabb munkaerőköltség robotizációval kellőképp csökkenthető. Ahol ez még nem tehető meg gazdaságosan, ott – a tőkés gazdaság logikájából, dinamikájából következően – a vállalatok nem engedhetik meg maguknak, hogy csak úgy lemondjanak az alacsonyabb bérköltségű országokban történő termelés költségelőnyéről.²⁸ Ebből az irányból sem várható a munka jövedelemrészét fölfelé nyomó érdemi erők megjelenése.

Érdemes megemlíteni mindemellett az úgynevezett „szupersztár”-hatást. Egyes elemzések²⁹ szerint a technológiai fejlődés eredményeképpen a modern gazdaságban sokasodnak a nyertes mindent visz típusú piacok, amelyeket szupertermelő, kevés munkaerőt foglalkoztató vállalatok uralnak, a „szupersztárok” és valójában ezen vállalatok hatása áll a munka jövedelemrészének csökkenése mögött.

A Covid-19-válság jelentette gazdasági sokk rengeteg gyenge lábakon álló céget elsöpört, és hosszabb távon kifejezetten csak az erős vállalatoknak van esélyük a túlélésre, amelyek képesek előteremteni a forrásokat az automatizációra, az „új normalitáshoz” történő alkalmazkodásra. Ez a „szupersztár”-hatás erősödését vetítheti előre.

A másik nagyon fontos trend, amelyet a Covid-19-válság hosszú távon tovább erősíthet, a prekarizálódás, a bizonytalan, átmeneti jellegű munkák terjedése. A bizonytalan helyzetű munkavállalók, a prekariátus terjedése mögött a tőkének az a törekvése bújjik meg, hogy a munkát teljes mértékben kommodifikálja³⁰ – a költségeit optimalizálja, azaz leszorítsa, és a profithányadot maximalizálja.

Ahogy a raktározásnál a *just in time* rendszer meghatározóvá vált (a *just in time* rendszer lényege, hogy csak éppen annyi nyersanyag, áru legyen a raktárban, amennyi szükséges a termeléshez, a raktározási költségek optimálisan tartásának érdekében), hasonló módon változott a vállalatok viszonya is a munkaerő-gazdálkodáshoz. A *just in time* elvének megjelenése a munkaerő-gazdálkodásban azt jelenti, a vállalat arra törekszik, hogy a változó piaci körülmények között mindig éppen csak annyi munkaerő álljon rendelkezésre, amennyi szükséges a termeléshez a lehető legalacsonyabb munkaerőköltségek mellett.

²⁸ Büttl Ferenc „A válság anatómiája – 1. rész Miben áll a koronavírus-járvány kapcsán kibontakozó gazdasági válság?” Mérce 2020. március. 20. <https://merce.hu/2020/03/20/a-valsag-anatomiaja-1-resz/> Letöltés időpontja: 2020. május 28.

²⁹ David Autor, David Dorn, Lawrence F. Katz, Christina Patterson, John Van Reenen The Fall of the Labor Share and the Rise of Superstar Firms. IZA – Institute of Labor Economics, 2017. május. <http://ftp.iza.org/dp10756.pdf> Letöltés időpontja: 2020. május 28.

³⁰ Kis Miklós „A bizonytalanságalapú társadalom tragédiája” Új Egyelőség, 2020. május 20. <http://ujegyenloseg.hu/a-bizonytalansagalapu-tarsadalom-tragediaja/> Letöltés időpontja: 2020. május 28.

A tőke lényegéből fakadóan mindig is így – közönséges áruként – próbált bánni a munkaerővel, és a munka alkuerejének (korábban más összefüggésben már említett) csökkenése vezetett ahhoz, hogy ezt mindinkább meg is tudja tenni a fejlett gazdaságokban is.

A prekariátus terjedését mindemellett elősegítették a technológiai változások, a különböző online platformok megjelenése, amelyek mintegy háttérrel, infrastruktúrát nyújtottak a munka mind rugalmasabbá – és kiszámíthatatlanabbá, bizonytalanabbá – váló világának.

A Covid-19 utáni munka világa várhatóan még rugalmasabbá válik: a PwC már idézett felmérése szerint a pénzügyi vezetők közel fele (49 százalékos arányban) szabadon választható lehetőséggé tenné azok számára a távmunkát, akinek a munkaköre ezt megengedi.³¹

A távmunka terjedésének elvben egyáltalán nem kellene együtt járnia a munkaerőpiac további prekarizálódásával. A távmunkával együtt járó új típusú munkaszervezési módok szélesebb körű elterjedése és a vállalati kultúrákban rögzülése viszont mégiscsak kiváló keretet nyújthat a munkaerőpiac további „rugalmasításához” – a munkavállalók számára kedvezőtlen módokon is.

A felsorolt, a Covid-19-válság hatására erősödő trendek együttes eredője tehát nem lehet más, mint az egyenlőtlenség további, még nagyobb fokú növekedése és az állások növekvő hányadának bizonytalanná válása.

Ezek a folyamatok olyan nagyfokú társadalmi feszültségeket gerjeszhetnek, amelyek valójában senkinek sem állnak érdekében.

Nem látszik ma más közpolitikai eszköz az alapjövedelmen kívül, amely egyszerre lenne képes érdemben csökkenteni a növekvő egyenlőtlenséget és gyógyírt kínálni a terjedő prekariátus gondjaira.

2. Megoldást kell találni a 2008-as nagy válság azóta sem feloldott feszültségeire

Az egyenlőtlenség növekedése már a koronavírus-járvány előtt is toxikus hatású volt a globális gazdaságra, hiszen magát a gazdasági rendszer alapjait ásta alá, hogy a növekvő egyenlőtlenség miatt korlátok közé szoruló aggregált vásárlóerő messze nem tudott lépést tartani a termelés növekedésével.

E feszültséget ideig-óráig oldhatják a hitelek, amelyek azonban utóbb hitelválsághoz vezetnek, ez történt a 2008-as nagy válság esetében – mutatott rá a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az ILO egyik tanulmánya³².

A 2008-as gazdasági válságnak e mélyen meghúzódó okával – az egyre mélyülő egyenlőtlenségekkel – azóta sem kezdtek semmit a politikai döntéshozók. Az akkori válság kezelése alapvetően monetáris

³¹In sights from global finance leaders on the crisis and response. PwC COVID-19 CFO Pulse Survey, 2020. május 4. <https://www.pwc.com/gx/en/issues/crisis-solutions/covid-19/global-cfo-pulse.html>
Letöltés időpontja: 2020. május 28.

³²World of Work Report 2008 – Income Inequalities in the Age of Financial Globalization. International Labour Office, 2008. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_100354.pdf Letöltés időpontja: 2020. június 15.

eszközökkel történt, amely látszólag – a felszínen – megoldotta a problémákat, valójában azonban csak felpumpálta az eszközárakat, és elvetette egy jövőbeni válság magjait.

A 2010-es évek végére mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a 2008-as válságkezelés bizonytalan alapjaira épülő világgazdasági konjunktúra kifulladt, s válság, de legalábbis recesszió közeleg – ami nyilvánvalóan utóbb bekövetkezett volna a Covid-19-járvány nélkül is. S ennek az új válságnak a kezelése aligha történhetett volna a 2008-as válság során alkalmazott eszközökkel, hiszen az akkori alkalmazott rendkívüli monetáris kondíciók – kis túlzással – „új normalitássá” váltak. Egyszerűbben szólva: a 2008-as válságra a közpolitikai válasz az extrém laza monetáris politika volt, amely ráadásul extrém hosszan elhúzódott. A jegybankok döntéshozói ugyan folyamatosan gondolkodtak az „exit politikákon”, s tettek is lépéseket, de bő évtized alatt sem tudtak eljutni a korábban számított „normalitáshoz”.

A koronavírus-válság tehát meglehetősen törekeny helyzetben érte a világgazdaságot, a 2008-as válság utáni konjunktúra vége felé. Mindeközben a klímaváltozás kapcsán is egyre erőteljesebbé vált a társadalmakban a válságtudat. Ebbe a világba érkezett a Covid-19.

A Covid-19 megfékezése utáni gazdasági felpattanást nem követheti tartós konjunktúra közpolitikai innovációk nélkül, hiszen rövid úton visszajutunk a 2010-es évek végi meg nem oldott problémáinkhoz.

A Covid-19-válságra adott radikális közpolitikai válaszok tálcán kínálják a megoldást a 2008-as válság fel nem oldott feszültségeire. Így ma egyáltalán nem számít utópisztikusnak rámutatni arra, hogy az alapjövedelem lehet a XXI. századi gazdasági depresszióra adott „New Deal” válasz, mint azt a New York Times kolumnistája, Michelle Goldberg – igaz, csak kérdés formájában – megtette.³³

3. Ledőlő tabuk

Olyan közpolitikai intézkedések történtek a világ számos országában, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak. A történeteket jól jellemzi az amerikai Michele Evermore elemző CNN által idézett nyilatkozata: „a munkanélküli segély nagyvonalúsága példa nélküli. Mivel ez a helyzet annyira különbözik minden eddigőtől, meg kell szegnünk az összes szabályt”.³⁴

S hirtelen kiderült, hogy a megkövesedett szabályok megszegése nem idéz elő olyan negatív következményeket, mint amelyekre korábban sokan gondoltak. Az emberek továbbra is dolgozni akarnak.³⁵ Olykor olyan helyzetekben is, amikor már nemcsak a közgazdász, hanem a józan ész szemszögéből is hihetetlen választásnak tűnik: ilyen például a VOX beszámolója szerint Brandon Lee

³³ Michelle Goldberg „The New Great Depression Is Coming. Will There Be a New New Deal?” New York Times 2020. május 2. <https://www.nytimes.com/2020/05/02/opinion/sunday/coronavirus-new-deal-ubi.html> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

³⁴ Tami Luhby „Stimulus bill offers \$600 a week to the unemployed for 4 months” CNN 2020. március 26. <https://edition.cnn.com/2020/03/25/politics/senate-stimulus-unemployment-benefits-coronavirus/index.html> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

³⁵ Tyler Cowen, Garry Kasparov „Coronavirus Is Making Universal Basic Income Look Better” Bloomberg 2020. június 15. <https://www.bloombergquint.com/gadfly/coronavirus-is-making-universal-basic-income-look-better> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

esete, aki egészségügyi dologozóként a heti 560 dollárral jutalmazott munkáját választotta a heti 600 dolláros segély helyett, minthogy „boldog, amikor dolgozik”.³⁶

Ha a tabuk egyszer ledőlnek, akkor nehezen építhetők újra. Igaz, mindig akadnak, akik megpróbálják: nyilván nem független ettől a szándéktól azon republikánus képviselők kezdeményezése, akik állami bónuszt adnának a munkába visszatérő amerikaiaknak – mintha erre csakugyan szükség lenne ahhoz, hogy újra munkába álljanak.³⁷

4. Az alapjövedelem sok tekintetben egybeeshet a tőkeérdekekkel – különösképpen a technológiai szektorban lévő tőke érdekeivel

Közismert, hogy a szilícium-völgyi vállalkozók körében népszerű az alapjövedelem gondolata.

Egy részük bizonyára humanitárius és morális elvek mentén támogatja az alapjövedelmet, mindemellett azért azt is látni kell, hogy a technológiai tőke érdekei – kiváltképp a már említett „szupersztár” vállalatok érdekei – meglehetősen jól összeegyeztethetők az alapjövedelemmel.

A technológiai, illetve „szupersztár” vállalatoknak a kibocsátásukhoz képest jellemzően nagyon kevés és jól képzett munkaerőre van szükségük (vagy ha foglalkoztatnak is nagy számban képzetlen, rosszul fizetett munkavállalókat is – ezt teszi például napjaink legismertebb „szupersztár” vállalata, az Amazon –, akkor erőteljesen törekednek arra, hogy munkájukat mind nagyobb mértékben automatizációval váltsák ki). Számos ilyen vállalat ugyanakkor olyan digitális termékeket, szolgáltatásokat árul, amelyek előállítása nulla közeli marginális költséget jelent, vagyis egy pótlólagos termék elkészítése lényegében csak bevételben jelent pozitív elmozdulást, a költségoldalt érintetlenül hagyja. E vállalatok érdeke tehát a kevés, de jól képzett munkaerő és a minél nagyobb vásárlóerő jelenléte (bár itt azért megjegyezhető, hogy a minél nagyobb vásárlóerő végső soron minden vállalkozás érdeke).

Bár az alapjövedelem (mint látni fogjuk) a munkakínálatot inkább növeli, mint csökkenti, az alapjövedelem általános percepciója az, hogy csökkentheti a munkakínálatot, s bizonyára jó néhány szilícium-völgyi vállalkozó is így látja – de a technológiai tőkének a munkakínálat csökkenése nem jelentene gondot. A szilícium-völgyi vállalkozók ugyanakkor azzal nagyon is tisztában vannak, hogy innovációik drámai mértékben szűkíthetik a munkahelyek kínálatát, ami a jelen gazdasági rendszerben együtt jár a vásárlóerő csökkenésével is.

Mások az érdekei a hagyományos ipari tőkének – a hagyományos ipari tőke alatt nem a negyedik ipari forradalom színvonalán termelő gyárakat kell természetesen érteni, hanem az olyanokat, mint például a SEG Automotive miskolci gyára. A cég működéséről a G7 cikke ad érzékletes leírást: „Nyugat-Európában leselejtezett, a Miskolci Egyetem mérnökei által kipofozott gépeken is dolgoznak,

³⁶ Emily Stewart „The debate about whether expanded unemployment insurance is too generous, explained” VOX 2020. április 28. <https://www.vox.com/covid-19-coronavirus-us-response-trump/2020/4/28/21238458/unemployment-insurance-expanded-essential-workers-lindsey-graham> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

³⁷ Naomi Jagoda „House Republican offers bill to create 'return to work bonus'” The Hill 2020. június 1. <https://thehill.com/policy/finance/500506-house-republican-offers-bill-to-create-return-to-work-bonus> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

van olyan gép, amely 40-50 éves. (...) A fizetések a pótlékokkal együtt sem szárnyalják túl jelentősen a minimálbért. (...) Monoton, erőltető rabszolgamunka a sori munka. Egyszerű, nem kell hozzá se tudás, se ész, se gyakorlat.”³⁸

Az ilyen típusú gyárak kínálta munkalehetőségek azt a típusú bérmunkát jelenítik meg a XXI. században, amelyről Karl Marx közel 180 éve így írt: „mihelyt nem exisztál fizikai vagy egyéb kényszer, úgy menekülnek előle, mint a dögvész elől”.³⁹ Megélhetést biztosító alapjövedelem bevezetése nyilvánvalóan veszélyt jelentene az ilyesfajta gyárak munkaerő-ellátására. Ezek a gyárak azonban csak a múlt még velünk élő darabjai, az idő a technológiai tőkének dolgozik.

Igaz, ennek a típusú tőkének az érdekei hangsúlyosan megjelenhetnek a felzárkózó és fejlődő gazdaságokban, ahol a politikai döntéshozók a felzárkózás esélyét az effajta tőke érdekeinek maradéktalan kiszolgálásában látják, az ipari termelés mindenáron történő növelésére törekednek, hogy elkerüljék a „premature deindustrialization”-t⁴⁰, az ipar leépülését még annak előtte, hogy az ország felzárkózna a magas jövedelmű országokhoz.

Függetlenül attól, hogy ezek a politikai döntéshozók ábrándokat kergetnek, amikor az elmúlt évtizedek – valójában azt is mondhatnánk, egy letűnőben lévő korszak – felzárkózási modelljét igyekeznek másolni, vagy elérhető célokat követnek, a döntéshozók e preferenciái komoly gátjai az alapjövedelem bevezetésének a felzárkózó és fejlődő országokban. Valószínűleg sokkal magasabb és makacsabb korlátai annál, mint amit a források fejlett gazdaságokhoz képest szűkösebb volta jelent.

A hagyományos felzárkózási modell válságának szélesebb körű társadalmi tudatosulása ugyanakkor a jövőben a kisebb, közepes jövedelmű országokban is szélesebbre tárhatja a kaput az alapjövedelemhez kapcsolódó elgondolások és alternatív felzárkózási modellek előtt.

5. Az alapjövedelem ideológiai közös nevezővé vált

Egymástól élesen eltérő ideológiai színezetű kormányok vontak be a válságkezelő csomagjaikba alapjövedelemszerű intézkedéseket. Baloldali, konzervatív és liberális kormányok egyaránt elégtelennek ítélték a Covid-19-válság kezeléséhez a fennálló szociális-jóléti rendszereket.

A válságkezelő alapjövedelmet követelő brit képviselők azzal érveltek, hogy javaslatuk „praktikus és nem ideologikus”⁴¹. Az ideológiamentességet zászlajukra tűzők persze a politikában mindig gyanúsak – gyakran csak nem vallják be nyíltan, miféle értékek mentén cselekednek.

³⁸ Fabók Bálint „Lassacskán kezdenek minket emberszámba venni”: Miskolcig söpör az audis sztrájkhullám” G7.hu 2019. február 15. <https://g7.hu/vallalat/20190215/lassacskan-kezdenek-minket-emberszamba-venni-miskolcig-sopor-az-audis-sztrajkhullam/> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

³⁹ Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Kossuth, Budapest, 1977 <http://mek.oszk.hu/04500/04532/04532.pdf> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

⁴⁰ Dani Rodrik: Premature deindustrialization. NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH. 2015. február. <http://www.nber.org/papers/w20935> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

⁴¹ Jon Stone „Coronavirus: Over 170 MPs and Lords call for universal basic income during pandemic” Independent 2020. március 20. <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/coronavirus-universal-basic-income-uk-mps-lords-boris-johnson-a9413046.html> Letöltés ideje: 2020. június 15.

A válságkezelő alapjövedelem esetében sem vagyunk pontosak, ha ideológiamentességről beszélünk, inkább arról van szó, hogy az a szocialista, liberális és keresztény értékekhez is illeszkedik. Az alapjövedelem ügye eleve nem volt soha szorosan odakötött egyetlen politikai ideológiához sem⁴².

Történelmi léptékben valószínűleg nem is annyira távoli már a konszenzus a politikai oldalak között az alapjövedelem bevezetésének kérdésében. Elképzelhető, hogy az igazi kérdés hosszabb távon nem az alapjövedelem bevezetésének kérdése, hanem, hogy az alapjövedelmet milyen közpolitikák ölelik majd körül, az alapjövedelem mely céljainak elérésére helyeződik nagyobb hangsúly.

Nem mindegy például, hogy az alapjövedelem célja a jelenlegi gazdasági rendszer megőrzése, a növekedés fenntartása vagy inkább a lehetőség megteremtése a növekedés paradigmájából való kilépésre.

Az alapjövedelem ügye iránt elkötelezettnek lenni önmagában még nem feltétlenül baloldali vagy progresszív pozíció, sok múlik a részleteken. E részletek fontosabb elemeire mutatunk rá elemzésünk hátralévő részében.

Merre vihet bennünket tovább az alapjövedelem?

Az alapjövedelemmel kapcsolatban talán a legmélyebb, filozófiai kérdéseket is érintő aggodalom, hogy vajon nem tesz-e nagyon rosszat az emberi nemnek, ha az alapjövedelem bevezetésével megszűnik a munka kényszere.

„A munka megóv minket három rossztól: az analomtól és a bűntől és a szükségtől” – idézik olykor Voltaire-t az emberiségért illetően módon aggódók, ahogy azt teszi közös könyvében⁴³ Erik Brynjolfsson és Andrew McAfee is amellet érvelve, hogy a munka áldásos hatású.

Borzalmasan fontos ugyanis szerintük az emberek számára a munka nemcsak amiatt, mert pénzt kapnak érte, hanem mert a munka által juthatnak sok más fontos értékhez: önértékeléshez, közösséghez, elkötelezettséghez, méltósághoz és így tovább. Ezért a szerzők az alapjövedelem helyett annak távoli rokonát, a negatív jövedelemadót ajánlják bevezetésre, amely szerintük több incentivát jelent a munkavégzésre.

Brynjolfsson és McAfee okfejtése kapcsán két alapvető kérdés tehető fel:

1. Valóban csak a munka – és közelebbről a bérmunka – maradhat a fő módja annak, hogy az emberek szert tehessenek méltóságra, önbecsülésre, közösségi élményre?

⁴² Ld. pl. Erőss Gábor „Miért támogathatja az alapjövedelmet egy liberális/ libertárius?” Kapitalizmus blog 2015. május 8. <https://kapitalizmus.hvg.hu/2015/05/08/miert-tamogathatja-az-alapjovedelmet-egy-liberalis-libertarius/> és Marikovszky Andrea „A feltétel nélküli alapjövedelem liberális, konzervatív és baloldali olvasatai” MÉRCE 2019. szeptember 29. <https://merce.hu/2019/09/29/a-feltetel-nelkuli-alapjovedelem-liberalis-konzervativ-es-baloldali-olvasatai/> Letöltések időpontja: 2020. június 15.

⁴³ Erik Brynjolfsson – Andrew McAfee The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company, 2014

2. Csakugyan van valamiféle magától értetődő összefüggés az alapvető megélhetést biztosító alapjövedelem bevezetése és a munka háttérbe szorulása között?

Kezdjük a második kérdéssel. A skót alapjövedelem tervét kidolgozó think tank, a Reform Scotland összefoglaló elemzésében azzal érvel, hogy az alapjövedelem növeli a munkakínálatot. Az alapjövedelem ugyanis – amennyiben az csak az alapvető szükségleteket fedezi – nem jelent ellenőztönzést a munkára nézve, éppen ellenkezőleg, munkára ösztönző. Az alapjövedelemnél a hagyományos jóléti rendszerrel ellentétben a munkához jutás nem jelentheti a támogatások (vagyis az alapjövedelem) elvesztését, így azután bármilyen fajta munka – legyen az rendszeres vagy alkalmi – addicionális jövedelmet jelent.

A munka kínálatának növelése ugyanakkor együtt jár a munka alkuerejének növekedésével. Ez első pillantásra feloldhatatlan paradoxonként hat. A közgazdasági összefüggés nagy általánosságban úgy működik, hogy a munka akkor kerül jobb alkuhelyzetbe, ha az iránta való kereslet jobban nő, mint a kínálata.

A paradoxont annak a felismerése oldja fel, hogy az alapjövedelem a munka áru-meghatározottságát jelentősen csökkenti, vagyis dekommodifikálja. Csökken a munkáson a nyomás, hogy a munkaerejét a piaci viszonyok diktálta bármilyen kondíciók szerint eladja. Az alapjövedelem megnöveli a munka alkuerejét azzal, hogy a munkásnak nem kell elvállalnia a pusztán fizikai túlélésért egészségtelen, veszélyes munkát, sem eltérnie az őt emberi mivoltában megalázó bánásmódot. S persze az is a munka alkuerejét erősíti, hogy az alapjövedelem „kimeríthetetlen sztrájkalap”.⁴⁴

Az alapjövedelem mindemellett a munka kínálatát nemcsak azáltal növeli, hogy eltünteti a segélyrendszer szegénységi csapdáit, hanem segíti azt is, hogy a dolgozóknak lehetőségük legyen képezni, illetve újraképezni magukat – és a gazdaság lejtmenet idején nem hagy mélyszegénységbe csúszni tömegeket, hogy egy részük azután olyan viszontagságokat legyen kénytelen elviselni, amelyek aláássák mentális egészségüket, ami későbbi foglalkoztathatóságukat ellehetetleníti.

Az első kérdésre – a munka maradjon-e a fő módja annak, hogy az emberek szert tehessenek méltóságra, önbecsülésre, közösségi élményre és így tovább – nehezebben adható válasz. Ez a kérdés valójában nem az alapjövedelemmel van közvetlen összefüggésben, az eddig ismert munkaformák lassú háttérbe szorulásának kérdését a robotizáció, a mesterséges intelligencia felemelkedése veti fel.

Milyen világ lenne az, ahol a munka maradna továbbra is a presztízs, a társadalmi elismerés elérésének fő módja, de maga a munka rendkívül szűkös jószággá válna? Mi történne, ha a másik fő alternatíva a méltóságérzet, az önbecsülés elérésére – ahogy az sokak esetében ma is történik – csak a fogyasztás lenne? E kérdések megválaszolásakor jönnek valójában elő azok az értékválasztásbeli-ideológiai kérdések, amelyek homályban maradnak addig, amíg csak az alapjövedelem bevezetéséről van szó.

A nem progresszív válasz a kérdésre a „20/80 társadalom”, ahol a felső 20 százalék él aktív életet, az alul lévő 80 százalékot pedig boldogan kell tartani a túlélést szolgáló jövedelem és alapvető javak,

⁴⁴ Eric Olin Wright: Az alapjövedelem, mint szocialista projekt. Fordulat, 2010. tél. Fordította: Gerner Viktória és Missetics Bálint http://fordulat.net/pdf/11/F11_Wright.pdf Letöltés időpontja: 2020. június 15.

illetve a megfelelő szórakoztatás mixével. E mix lényegét Zbigniew Brzeziński, Jimmy Carter tanácsadója állítólag a tittytainment (magyarul női mell + szórakoztatás) szó megalkotásával ragadta meg. E válasz meglehetősen emlékeztet Guy Debord víziójára, amely szerint a kapitalizmusban a látványossággá vált áruk passzivizálják és tartják uralmuk alatt a társadalmat.⁴⁵

A progresszív válasz ezzel szemben nyilvánvalóan az, ami az ember számára lehetőséget ad arra, hogy az önbecsülést, a társadalmi elismerést és a közösséghez tartozást olyan utakon is elérje, amelyek nem a bérmunka és a fogyasztás világán keresztül vezetnek. A progresszió célja ugyanis nem egyszerűen az emberek méltóságérzetének biztosítása, hanem ennél jóval több: az emberek valódi méltóságának elérése. Márpedig a bérmunka és a fogyasztás világában az emberek sokkal könnyebben válnak eszközökké – elsősorban a termelés és értékesítés növelésének eszközeivé –, mint célokká. A tőkés termelési rendszerben mind munkavállalóként, mind fogyasztóként – a rendszer logikájából adódóan – gyakran bánhatnak úgy velünk, hogy csorbul Kant híres humanitás-formulája: „cselekedj úgy, hogy az emberiséget mind saját személyedben, mind mindenki másében mindenkor egyúttal célként is kezeld, sohase pusztá eszközként.”⁴⁶ Immanens problémák vannak tehát azzal az életstratégiával, amely az emberi méltóság elérését, megőrzését a bérmunkában és a fogyasztásban betöltött szerepekre redukálja.

Az alapjövedelem progresszív képviselője tehát magában foglalja olyan közpolitikák képviselőjét is, amelyek segítenek megelőzni a Brzeziński-féle negatív utópiák létrejöttét. Ezen értékválasztások, közpolitikák közül villantunk fel néhányat röviden az elkövetkezőkben.

Egyenlőtlenséget érdemben csökkentő alapjövedelem szükséges

Nagyon fontos paraméter az alapjövedelem összege. Az alapjövedelemnek érdemben kell hozzájárulnia az egyenlőtlenség csökkenéséhez.

Az alapjövedelem nem jelenthet korlátlan piacositást

Az egészségügyi ellátás és az oktatás ingyenességét nem lehet arra hivatkozással megszüntetni vagy az ingyenes ellátások bevezetésének témáját azzal félresöpörni, hogy immár mindenkinek van valamiféle szerény vagy akár jelentősebb jövedelme.

A fizikai és mentális egészség megőrzése, az egyéni tehetségek kibontakoztatásának lehetősége minden egyes ember esetében egyszerre tekinthető méltánylandó egyéni és a társadalom számára is hasznos céloknak. E célok elérése elé akadályokat gördíteni az alapjövedelem bevezetésének örvé alatt értelmetlen és elfogadhatatlan lenne.

Önszerveződő közösségek támogatása

Első pillantásra talán nem tűnik az elem ideillőnek. A Reform Scotland tervezete az alapjövedelem előnyei között felsorolja, hogy segíti az individualizációt, az önállósodást. Az individualizációnak van

⁴⁵ Kis Miklós „Kulturális válságot hoz az automatizáció?” Új Egyenlőség 2018. november 18. <http://ujegyenloseg.hu/kulturalis-valsagot-hoz-az-automatizacio/> Letöltés időpontja: 2020. június 15.

⁴⁶ Kant, Immanuel Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. Berényi Gábor fordítását átdolgozta, a jegyzeteket és az összefoglaló kommentárokat írta Tengelyi László. Budapest, Raabe Klett, 1998

nemi negatív konnotációja a magyar nyelvben, pedig ha meggondoljuk, nagyon is pozitív jelentése is lehet – ha az individualizáció olyan közösségtől való függetlenedést jelent, amelynek az értékeivel nem tudunk azonosulni, amely elnyomó, mérgező, ahol esetleg gyakori és elfogadott a verbális, netán fizikai erőszak. Sajnos akadnak ilyen családi, munkahelyi és egyéb közösségek is.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne fontos közösséghez tartozni, az erre való törekvés alapvető emberi vágy. A modern társadalmakban egyszerre jelent problémát, hogy sokan elnyomó jellegű közösségek tagjai, illetve az elmagányosodás – hogy az egyén egyáltalán nem talál olyan közösséget, amelynek tagjává tudna vagy akarna válni.

Az egyén szempontjából az optimális, ha maga választhatja meg azokat a közösségeket, amelyekhez tartozni akar, amelyeknek az értékeivel azonosulni tud, és nem kényszer hatására tagja e közösségeknek.

Ha számítunk arra, hogy a bérmunka idővel háttérbe szorulhat, akkor érdemes közpolitikai válaszokkal készülni erre, s az önszerveződő közösségek sokat átvehetnek majd a munkahelyek társadalomba integráló funkciójából.

A mindennapi közpolitikák szintjén egészen egyszerű intézkedéseket is jelenthet mindez: civil szervezetek, (tömegsportot szolgáló) sportklubok, hobbik köré alakult körök támogatását.

Nagyobb demokrácia a polgárok aktívabb politikai részvételével

A munka kényszere alól felszabaduló embereknek a jelenleginél sokkal több ideje lenne a társadalom közös ügyeivel foglalkozni – amennyiben persze a túlzott mértékű konzumerizmus nem veszi át a munka addigi helyét. A progresszív közpolitikának célul kell kitűznie olyan keretek létrehozását, amelyek elősegíti a polgárok aktívabb részvételét a közügyekben.

Egy politikailag aktív társadalom lehet a garanciája annak, hogy sikerüljön megelőzni a Brzeziński-féle negatív utópia kialakulását, illetve meghaladni a debordi „spektákulum társadalmát”.

Összefoglalás, záró gondolatok

A Covid-19-válság törékeny helyzetben érte a világgazdaságot. A 2008-as gazdasági válság tüneti kezelésére alapozódott konjunktúra kifulladásban volt, a munka több évtizedes távlatban folyamatosan csökkenő alkuerejének következményeképp a társadalmak ellenálló képessége a Covid-19 nyomában járó gazdasági válsággal szemben alacsony volt. Éppen részben a társadalom alacsony ellenálló képessége tette szükségessé a válságra adott közpolitikai válaszok viszonylagos radikalizmusát, s tette fel hatásosan a politikai napirendre az alapjövedelem kérdését.

A fennálló történelmi helyzet több olyan elemére mutattunk rá, amelyek a válság kapcsán számos országban tapasztalt közpolitikai paradigmaváltást tartóssá vagy akár véglegessé tehetik, lehetőséget kínálva az alapjövedelem ügye iránt elkötelezetteknek. Arra is felhívtuk ugyanakkor a figyelmet, hogy a felzárkózó és fejlődő gazdaságokban, ahol a politikai döntéshozók a felzárkózás kulcsát az ipari termelés mindenáron történő növelésében látják, e preferenciák komoly gátjai az alapjövedelem

bevezetésének. A hagyományos felzárkózási modell válságának szélesebb körű társadalmi tudatosulása ugyanakkor a jövőben a kisebb, közepes jövedelmű országokban is szélesebbre tárhatja a kaput az alapjövedelemhez kapcsolódó elgondolások és alternatív felzárkózási modellek előtt.

Végül felhívtuk a figyelmet arra, hogy az alapjövedelem ügye iránt elkötelezettnek lenni önmagában még nem feltétlenül baloldali vagy progresszív pozíció, meghatározó jelentőségű, hogy az alapjövedelemhez miféle közpolitikák társulnak. A progresszív közpolitikáknak azt kell célozniuk, hogy az alapjövedelem ne valamiféle, a tömegeket pacifikáló juttatás legyen, hanem olyan lehetőség, amely hozzásegít mindenkit a méltóságteljes élethez.

Büttl Ferenc – Kis Miklós

Budapest, 2020. június 10.

A tanulmány a Friedrich Ebert Alapítvány és a Megújuló Magyarországért Alapítvány támogatásával készült.